

Romànic hispànic

Codi: 100570

Crèdits: 6

Titulació	Típus	Curs	Semestre
2500239 Història de l'Art	OT	3	0
2500239 Història de l'Art	OT	4	0

La metodologia docent i l'avaluació proposades a la guia poden experimentar alguna modificació en funció de les restriccions a la presencialitat que imposin les autoritats sanitàries.

Professor/a de contacte

Nom: Manuel Antonio Castiñeiras Gonzalez
Correu electrònic: Manuel.Castineiras@uab.cat

Utilització d'idiomes a l'assignatura

Llengua vehicular majoritària: espanyol (spa)
Grup íntegre en anglès: No
Grup íntegre en català: No
Grup íntegre en espanyol: Sí

Altres indicacions sobre les llengües

El castellà serà llengua vehicular però qui vulgui pot fer els debats i les proves escrites en català.

Equip docent

Veronica Carla Abenza Soria

Prerequisits

S'ha de tenir un mínim coneixement d'anglès o francès per poder acomplir algunes de les activitats supervisades i autònomes.

Objectius

Contextualització:

L'assignatura és un optativa de tercer o quart curs destinada a complementar el que l'alumne ha après en la matèria *Historia General de l'Art Medieval* (24 ECTS), durant el segon i tercer curs de grau.

La docència de Romànic Hispànic permetrà a l'alumne aprofundir en l'evolució de l'art dins l'Espanya dels segles XI al XIII. Per una banda, l'ajudarà a aconseguir un coneixement geogràfic, polític i cultural de la diversitat dels regnes peninsulars. Per l'altra, li mostrarà els diversos fenòmens artístics-culturals característic de l'època, com ara l'eclosió de l'art del Camí de sant Jaume o de l'estil internacional anomenat "Art 1200". A més, es donarà molta importància a la comprensió dels fenòmens artístics de la Península Ibèrica en relació amb el que passa en altres regions d'Europa, especialment, França.

Per mostrar tot això, s'analitzaran els temes iconogràfics més rellevants de l'època així com qüestions de gènere.

Objectius:

1-Proporcionar a l'alumne un bon coneixement de les diverses manifestacions de l'art romànic dins l'àmbit peninsular, amb especial referència a la seva evolució cronològica, formal i tipològica.

2-Aconseguir que l'alumne assoleixi coneixements de les interrelacions entre art i context històric, polític i cultural de l'Espanya romànica, així com de les diverses funcions i continguts de l'obra d'art en aquest període.

Competències

Història de l'Art

- Analitzar amb esperit crític, a partir dels coneixements adquirits, l'obra d'art en les seves diferents facetes: valors formals, significat iconogràfic, tècniques i procediments artístics, procés d'elaboració i mecanismes de recepció.
- Desenvolupar un pensament i un raonament crítics i saber comunicar-los de manera efectiva, tant en les llengües pròpies com en una tercera llengua.
- Generar propostes innovadores i competitives en la recerca i en l'activitat professional.
- Interpretar l'obra d'art en el context en el qual es va gestar i relacionar-la amb altres formes d'expressió cultural
- Que els estudiants hagin desenvolupat aquelles habilitats d'aprenentatge necessàries per emprendre estudis posteriors amb un alt grau d'autonomia
- Que els estudiants puguin transmetre informació, idees, problemes i solucions a un públic tant especialitzat com no especialitzat.
- Que els estudiants sàpiguen aplicar els coneixements propis a la seva feina o vocació d'una manera professional i tinguin les competències que se solen demostrar per mitjà de l'elaboració i la defensa d'arguments i la resolució de problemes dins de la seva àrea d'estudi.
- Reconèixer l'evolució de la imatge artística des de l'antiguitat fins a la cultura visual contemporània.
- Respectar la diversitat i la pluralitat d'idees, persones i situacions.

Resultats d'aprenentatge

1. Analitzar els creadors d'un fenomen artístic en un determinat context cultural.
2. Analitzar els receptors d'un fenomen artístic en un determinat context cultural.
3. Analitzar les idees artístiques sobre un fenomen artístic en un determinat context cultural.
4. Analitzar una imatge artística i situar-la en el seu context cultural.
5. Aplicar els coneixements iconogràfics a la lectura de la imatge artística
6. Buscar, seleccionar i gestionar informació de manera autònoma tant en fonts estructurades (bases de dades, bibliografies, revistes especialitzades) com en informació distribuïda a la xarxa
7. Coordinar equips de treball, desenvolupant habilitats de resolució de conflictes i presa de decisions
8. Definir i explicar amb precisió un objecte artístic amb el llenguatge propi de la crítica d'art.
9. Distingir les tècniques i el procés d'elaboració d'un objecte artístic
10. Estimular la creativitat i fomentar idees innovadores.
11. Examinar una imatge artística i distingir-ne els valors formals, iconogràfics i simbòlics.
12. Explicar els mecanismes de recepció d'una obra d'art.
13. Identificar les idees principals i les secundàries i expressar-les amb correcció lingüística
14. Participar en debats sobre fets històrics respectant les opinions d'altres participants.
15. Reconstruir el panorama artístic d'un determinat context cultural
16. Relacionar una imatge artística amb altres fenòmens culturals de la seva època.
17. Saber exposar amb eficàcia els coneixements, oralment i per escrit.
18. Treballar en equip, respectant les opinions alienes i dissenyant estratègies de col·laboració.

Continguts

Tema 1. Apocalipsi: el fi dels temps a través dels Beats Hispànics: anuncis, visions teofàniques, visions del Mal. -La Jerusalem Celestial. -El ressò monumental: portals i conjunts murals.

Tema 2. L'univers de l'home: Genealogies bíbliques i retrats reials. - Mapamundis i races de la terra. El temps: mesos i zodíac.

Tema 3. Literatura profana i moralitzant: Bestiari, èpica medieval, faules i temes trobadorescs.

Tema 4. Imatges i dramaturgia: tropos, drames i paratextos.

Tema 5. Gènere i art romànic. Monacat femení, dones i promoció artística, dones artistes. La construcció de la *memòria* funerària. Tipus femenins.

Metodologia

Les classes magistrals es complementaran amb l'aprenentatge autònom de l'estudiant a partir de la ressenya d'un llibre i la preparació del qüestionari.

En tot el temari i les activitats complementàries està previst la combinació entre docència presencial i virtual.

Activitats formatives

Títol	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Tipus: Dirigides			
Classes Magistrals (Temes 1-5)	40	1,6	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17
Tipus: Supervisades			
Qüestionari tipus test del tema de Gènere	30	1,2	1, 2, 3, 5, 6, 10, 12, 14, 15, 16, 17
Recensió d'un llibre	30	1,2	1, 2, 3, 4, 5, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17
Tipus: Autònomes			
Estudi autònom de la prova escrita (examen)	50	2	6, 10, 13, 15, 16, 17

Avaluació

L'avaluació continuada consisteix en tres apartats:

1. Una prova escrita que conforma un 50% de la nota.
2. Lliurament d'una ressenya escrita sobre un llibre (25% de la nota).
3. Qüestionari tipus test sobre el tema de Gènere (25% de la nota).

La qualificació final serà el resultat de la suma de la prova escrita (50%), de la ressenya (25%) i del qüestionari (25%).

La revaluació està fixada de manera oficial per la Facultat, però només afectarà a efectes de la nota de l'examen.

Qui no hagi entregat la ressenya i/o el qüestionari no pot aprovar l'assignatura.

Activitats d'avaluació

Títol	Pes	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Examen escrit (temes 1-5).	50%	0	0	1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17
Lliurament de la recensió d'un llibre.	25%	0	0	6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18
Qüestionari tipus test del tema de Gènere.	25%	0	0	1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 17, 18

Bibliografia

Bibliografia

BIBLIOGRAFIA GENERAL (Temes iconogràfics)

Angeben, Marcello, *D'un jugement à l'autre : la représentation du jugement immédiat dans les Jugements derniers français : 1100-1250*, Turnhout, Belgium, 2013.

Aragonés, Esperanza, *La imagen del Mal en el románico navarro*, Pamplona, 1996.

Batra, Roger. *El Salvaje en el espejo*, Barcelona, 1992.

Boto, Gerardo, *Ornamento sin delito. Los seres marginados del claustro de Silos y sus ecos en la escultura románica peninsular*, Abadía de Silos, 2000.

Bovey, Alixe, *Monsters & Grottesque in Medieval Manuscripts*, Londres, 2002.

Calahorra, Pedro, Lacasta, Jesús, Zaldívar, Álvaro, *Iconografía Musical del Románico Aragonés*, Zaragoza, 1993.

Castiñeiras, Manuel, *El calendario medieval hispano: textos e imágenes (ss. XI-XIV)*, Consejería de Cultura y Educación de la Junta de Castilla y León, Salamanca, 1996.

Castiñeiras, Manuel, "El Concierto del Apocalipsis en el arte de los Caminos de Peregrinación", *El Sonido de la Piedra, Actas del Encuentro sobre Instrumentos en el Camino de Santiago*, ed. Carlos Villanueva, Santiago, 2005, pp. 119-164.

Castiñeiras, Manuel, "Au-delà de l'interprétation et de la surinterprétation de la sculpture romane : réflexions sur la vie et la performance des images", *Annales d'Histoire de l'Art et d'Archéologie de l'Université Libre de Bruxelles*, XL, 2018, pp. 37-68.

Christe, Yves, *Les grand portails romans. Études sur l'iconologie des théophanies romanes*, Ginebra, 1969.

Christe, Yves, *L'Apocalypse de Jean. Sens et développements de ses visions sythétiques*, París, 1996.

Collins, Fletcher, Jr., *The Production of Medieval Church Music-Drama*, University of Virginia Press, 1972.

Comentario al Apocalipsis. Beato de Liébana. Códice de Fernando I y Doña Sancha, Moleiro Editor S.A., Barcelona, 2006.

Curzi, Gaetano, *La pittura dei Templari*, Milán, 2002.

Eco, Umberto, *Beato di Liébana. Miniature del Beato de Fernando I y Sancha. (Codice B.N. Madrid Vit. 14-2)*, Parma, 1973.

Eco, Umberto, *Apocalípticos e Integrados*, Barcelona, 2003.

El Beato de Saint Sever: ms. lat. 8878 de la Bibliothèque national de Paris, ed. Xavier Barral i Altet, Madrid, 1984.

- Davy, Marie-Madeleine, *Iniciación a la simbología románica*, Madrid, 1996.
- Del Olmo García, Álvaro, *Iconografía sexual en el Románico*, Salamanca, 1999.
- Díaz y Díaz, Manuel Cecilio, López Alsina, Fernando, Sánchez Ameijeiras, Rocío, *Tumbo A*, Madrid, 2008.
- Dieu, Lionel, *La Musiquedans la sculpture romane en France*, 2 vols, Espalion, 2006-2007.
- Dodds, Jerrilynn D., "Rodrigo, Reconquest, and Assimilation. Some Preliminary Thoughts about San Román", *Spanish Medieval Art. Recent Studies*, Tempe (Arizona)-Princeton (New Jersey), 2007, pp. 215-244.
- Duby, George, Frugoni, Chiara, *Mille e non più mille. Viaggio tra le paure' di fine millenio*, Milán, 1999.
- Enciclopedia del Románico en España*, Fundación del Románico Santa María la Real. Aguilar de Campoo (Palencia).
- Fachechi, Grazia Maria, Castiñeiras, Manuel, *Il tempo sulla pietra. La raffigurazione dei mesi nella scultura medievale*, Roma, , 2019 ("Chiaroscuro. Ricerche di storia e storia dell'arte", 3)
- Focillon, Henri, *El Año Mil*, Madrid, 1966.
- Galtier Martí, Fernando, *La iconografía arquitectónica en el arte cristiano del primer milenio. Perspectiva y convención: sueño y realidad*, Zaragoza, 2001.
- Galván Freire, Fernando, *Testamentos de los Reyes de León : (Libro de las Estampas)*, Universidad de León, 1997.
- García Avilés, Alejandro, *El Tiempo y los Astros. Arte, Ciencia y Religión en la alta Edad Media*, Universidad de Murcia, 2001.
- García Gual, Carlos, *Lecturas y fantasías medievales*, Madrid, 1990.
- Gómez Gómez, Agustín, *El protagonismo de los otros. La imagen de los marginados en el arte románico*, Deusto, 1997.
- Gómez Muntané, Maricarmen, Carrero Santamaría, Eduardo, *La Sibila: sonido, imagen, liturgia, escena*, Madrid, 1995.
- Harvey, P. D. A., *Medieval Maps*, British Library, Londres, 1991.
- Lasko, P., *Arte sacro 800-1200*, Cátedra, Madrid, 1999 (1972 ed. ing.),
- Leclercq-Marx, Jaqueline, *La Sirène dans la pensée et dans l'art de l'Antiquité et du Moyen Âge. Du Mythe Païen au Symbole Chrétien*, Bruxelles, 1997.
- Les fonts de la pintura romànica*, eds. Milagros Guardia, Carles Mancho, Ars Picta, Temes 1, Barcelona, 1998.
- Liber testamentorum ecclesiae ovetensis*, "Libro de los testamentos", M.Moleiro D.L., Barcelona, 1994.
- Mâle, E., *L'Artreligieux du XIIè siècle en France. Étude sur les origines de l'iconographie du Moyen Âge*, París, 1922
- Male, Émile, *El arte religioso del siglo XII al siglo XVIII*, México, 1992.
- Mentré, Mireille, *Contribución al estudio de la miniatura en León y Castilla en la Alta Edad Media : (problemas de la forma y del espacio en la ilustración de los Beatus)*, León, 1976.
- Miguélez Cavero, Alicia, *Gesto y gestualidad en el arte románico de los reynos hispánicos. Lectura y valoración iconográfica*, Madrid, 2009.

- Moralejo, Serafín, "Pour l'interprétation iconographique du portail de l'agneau à Saint-Isidore de Léon : Les signes du Zodiaque", *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 1977, 8, 1977, pp. 137- 173.
- Moralejo, Serafín, "Las islas del Sol. Sobre el mapamundi del Beato de Burgo de Osma (1086)", *A Imagem do Mundo na Idade Média, Actas do Coloquio Internacional*, ed. H. Godinho, Lisboa, 1992, pp. 41-65.
- Monteira Arias, Inés, *El enemigo imaginado : la escultura románica hispana y la lucha contra el Islam*, Toulouse, 2012.
- Moralejo, Serafín, "La miniatura en los Tumbos A y B", *Los Tumbos de Compostela*, Madrid, 1985, pp. 43-62.
- Moralejo, Serafín, "El mapa de la diáspora apostólica en San Pedro de Rocas: notas para su interpretación y filiación en la tradición iconográfica de los "Beatos", *Compostellanum*, XXXI, 3-4, 1986, pp 315-340.
- Orriols, Anna, "El Beatus de Torí i les imatges profanes", *Lambard: Estudis d'art medieval*, 13, 2000-2001, pp. 125-162
- Patrimonio artístico de Galicia y otros estudios. Homenaje al Prof. Dr. Serafín Moralejo Álvarez*, 3 vols, ed. Ángela Franco Mata, Santiago, 2004.
- Sánchez Ameijeiras, Rocío, *Los rostros de las palabras: imágenes y teoría literaria en el Occidente medieval*, Madrid, 2014.
- Silva Verástegui, Soledad de, *La miniatura en el monasterio de San Millán de la Cogolla. Una contribución al estudio de los códices miniados de los siglos XI al XIII*, Logroño, 1999.
- The Art of Medieval Spain, ad. 500-1200*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 1993.
- The Codex Calixtinus and the Shrine of St. Jame*, Williams, John, Stones, Alison, Tübingen, 1992.
- Vicens Vidal, Francesc, *Diabolus in musica*, Palma, 2008.
- Vicens Vidal, Francesc, *I cantàven un càntic nou (Apo. V, 9). Els ancians músics de l'Apocalipsi i l'art romànic hispànic*, Abadia de Montserrat, 2010.
- Walker, Rose, *Art in Spain and Portugal from the Romans to the Early Middle Ages : Routes and Myths*, Amsterdam, 2016.
- Weir, Anthony, Jerman, James, *Images of Lust. Sexual Carvings on Medieval Architecture*, Londres, 1986.
- Williams, John, *The illustrated Beatus: a corpus of the illustrations of the commentary on the Apocalypse*, Londres, 1994-2003.
- Yarza, Joaquín, *Arte y arquitectura en España, 500-1250*, Madrid, 1985.
- Yarza, Joaquín, *Formas artísticas de lo imaginario*, Barcelona, 1987.
- Yarza, Joaquín, *Beato de Liébana: manuscritos iluminados*, Barcelona, 1998.

Art medieval i gènere

- Abenza, Verónica, "In the name of the queen: female patron portraits and inscriptions in 11thCentury Aragon and Navarre", KEIL, W., et al. (Ed.), *Zeinchentrage Artefakte im sakralen Raum. Zwischen Präsenz und UnSichtbarkeit*, Berlin: De Gruyter, 2018, pp. 285-308.
- Abenza, Verónica, "The Jaca ivories: towards a re-evaluation of 11th- century Female Patronage in the Kingdom of Aragon", MCNEILL, J., et al. (Ed.), *Romanesque Art. Patrons and Processes: design and instrumentality in the art and architecture of Romanesque Europe*, 2018, pp. 183-193.

Martin, Therese, *Queen as King: Politics and Architectural Propaganda in Twelfth-Century Spain*. Leiden and Boston: Brill, 2006.

Martin, Therese, "The Art of a Reigning Queen as Dynastic Propaganda in Twelfth-Century Spain." *Speculum*, 80 (2005): pp. 1134-1171.

Martin, Therese, *Reassessing the Roles of Women as 'Makers' of Medieval Art and Architecture*, Leiden and Boston: Brill, 2015.

Pernaud, Régine, *La mujer en tiempos de las catedrales*, Madrid, 1999.

Pernaud, Régine, *La mujer en tiempos de la Cruzadas*, Madrid, 2000.

Power, Eileen, *Mujeres medievales*, Madrid, 1996.

Selecció de textos

Beato de Liebana. *Introducción, traducción y transcripción*, ed. José Antonio Fernández Flórez, Madrid, 1995.

Castro Caridad, Eva, *Teatro Medieval. 1. El Drama litúrgico*, Barcelona, 1997.

Castro Caridad, Eva, *Dramas Escolares latinos (siglos XII-XIII)*, Madrid, 2001.

Malaxecheverría, Ignacio, *Bestiario Medieval*, Madrid, 1999.

Fuentes y documentos para la historia del arte. III. Arte medieval. II. Románico y gótico, ed. Joaquín Yarza et alii, Barcelona, 1982.

Moralejo, Abelardo, Torres, Casimiro, Feo, Julio (eds.), *Liber sancti Iacobi "Codex Calixtinus"*, Santiago, 1951.

Escultura

Durliat, Marcel, *La sculpture romane de la route de Saint-Jacques*, Mont-de-Marsan, 1990.

Focillon, Henry, *La escultura románica: investigaciones sobre la historia de las formas*, Madrid, 1987 (1-2).

Gaillard, George, *Les débuts de la sculpture romane espagnole. León, Jaca, Compostella*, París, 1938.

Porter, Arthur Kingsley, *Romanesque Sculpture of the Pilgrimage Roads*, 10 vols., Boston, 1924.

Porter, Arthur Kingsley, *Spanish Romanesque Sculpture*, 2 vols, New York, 1929. (ed. esp. Barcelona, 1929).

Sánchez Ameijeiras, Rocío, Senra, José Luis (eds.), *El tímpano románico. Imágenes, estructuras y audiencias*, Xunta de Galicia, Santiago, 2003.

Pintura

Borrás, Gonzalo, García Guatas, Manuel, *La pintura románica en Aragón*, Zaragoza, 1978.

Castiñeiras, Manuel, "El programa enciclopédico de la Puerta del Cielo de San Isidoro de León", *Compostellanum*, XLV, 3-4, 2000, 657-694.

Castiñeiras, Manuel, Verdaguer, Judit (eds.), *Pintar fa mil anys. Els colors i l'ofici del pintor romànic*, Bellaterra, 2014.

Castiñeiras, Manuel., "Apostillas al *Iter picturae sancti Iacobi*: las pinturas murales de San Martiño de Mondoñedo, el *scriptorium* compostelano y el tesorero Bernardo", *Compostellanum*, LVI, 1-4, 2011, pp. 303-340.

Cook, Walter. S, Gudiol Ricart, J., *Pintura e imagería románica*, en *Ars Hispaniae*, VI, Madrid, 1950 (1980).

Fernández Somoza, Gloria, *Pintura románica en el Poitou, Aragón y Cataluña. La itinerancia de un estilo*, Nausícaä, Murcia, 2004.

Grau Lobo, Luis, *Pinturarománica en Castilla y León*, Valladolid, 1996.

Guardia, Milagros, San Baudelio de Berlanga, una encrucijada, *Memoria Artium*, 10, Barcelona, 2011.

Sureda, Joan, *La pintura románica a Catalunya*, Madrid, 1981.

Sureda, Joan, *La pintura románica en España*, Madrid, 1985.

També les monografies de la Col·lecció Zodiàque publicades per l'abadia benedictina Sainte-Marie de la Pierre-qui-vire (Yonne). La majoria han estat traduïdes al castellà per l'editorial Encuentro en les col·leccions Serie Europa Románica i Rutas románicas.

BIBLIOGRAFIA ESPECÍFICA

Catalunya

Cabestany i Fort, Joan F., Matas i Blanxart, Maria Teresa, *Diccionari d'arquitectura romànica catalana*, Barcelona, 2006.

Castiñeiras, Manuel, Camps, Jordi, *El románico en las colecciones del MNAC*, Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2008.

El Romànic i la Mediterrània. Catalunya, Toulouse i Pisa(1120-1180), eds. Manuel Castiñeiras, Jordi Camps, MNAC, Barcelona, 2008.

Aragó, Navarra, La Rioja

Bango, Isidro (dir.), *La Edad de un Reyno. Sancho el Mayor y sus herederos. El linaje que europeizó los reinos hispánicos*, 2 vols., Pamplona, 2006.

Fernández-Ladrera, Clara, Martínez de Aguirre, Javier, Martínez Álava, Carlos. J., *El arte románico en Navarra*, Pamplona, 2002 (2004).

García y García, Francisco de Asís, *Las portadas de la Catedral de Jaca: reforma eclesiástica y poder real a finales del siglo XI*, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Huesca, 2018

Martínez de Aguirre, Javier., "Arquitectura y soberanía: la Catedral de Jaca y otras empresas constructivas de Sancho Ramírez", *Anales de Historia del Arte*, 2012, *Volumen Extraordinario (2)*, pp. 181-249.

Martínez de Aguirre, Javier., "El Maestro del Claustro de la Catedral de Pamplona", en *Maestros del Románico en el Camino de Santiago*, Aguilar de Campoo, 2010, pp. 49-85.

Martínez de Aguirre, Javier., "La Santa Cruz y el Santo Sepulcro: formas y espacios románicos", en *Monumentos singulares del Románico. Nuevas lecturas sobre formas y usos*, Aguilar de Campoo, 2012, pp. 217-242.

Yarza, Joaquín, Bango, Isidro, Español, Francesca (eds.), *La cabecera la Catedral Calceatense y el Tardorrománico hispano*, Santo Domingo de la Calzada, 2000.

Castella i Lleó

Boto Varela, Gerardo., "In Legionenssy regum ciminterio. La construcción del cuerpo occidental de San Isidoro de León y el amparo de los invitados a la cena del Señor", en *Monumentos singulares del Románico. Nuevas lecturas sobre formas y usos*, Aguilar de Campoo, 2012, pp. 93-135.

Carrero Santamaría, Eduardo., "Iglesias y Capillas del Santo Sepulcro. Entre el lugar común historiográfico y la norma y práctica litúrgicas", en *Arte y Patrimonio de las Órdenes Militares de Jerusalén en España: hacia un Estado de la Cuestión*, ed. Amelia López-Yarto y Wifredo Rincón García, Zaragoza- Madrid, 2010, pp. 321-334.

Hernando Garrido, José Luis, *Escultura tardorrománica en el monasterio de Santa María la Real en Aguilar de Campoo (Palencia)*, Fundación Santa María la Real, Aguilar de Campoo (Palencia), 1995.

Lozano López, Esther, *Un mundo de imágenes: la portada de Santo Domingo de Soria*, Fundación Universitaria Española, Madrid, 2006.

Ocón Alonso, Dulce, "Los ecos del último taller de Silos en el románico navarro-aragonés y la influencia bizantina en la escultura española en torno al año 1200", en *El Románico en Silos. IX centenario de la consagración de la iglesia y el claustro*, Silos, 1990, pp. 501-510.

Poza Yagüe, Marta, *Portadas románicas de Castilla y León. Formas, imágenes y significados*, Aguilar de Campoo, 2016.

Prado-Vilar, Francisco., "Saevum Fascinus. Estilo, genealogía y sacrificio en el arte románico español", *Goya*, 324, 2008, pp. 173-199.

Prado-Vilar, Francisco., "Del Maestro de Orestes-Caín al Maestro del Sátiro: una conferencia sobre la belleza de la tragedia y la memoria del futuro", *Maestros del Románico en el Camino de Santiago*, Aguilar de Campoo, 2010, pp. 11-46.

Rico Camps, Daniel, *El Románico de San Vicente de Ávila (Estructuras, Imágenes, Funciones)*, Murcia, 2000.

Rico Camps, Daniel, *Las voces del Románico. Arte y epigrafía en San Quirce de Burgos*, Murcia, 2008.

Senra, José Luís, "Las grandes instituciones cluniacenses hispanas bajo el reinado de Alfonso VI", *Anales de Historia del Arte*, 2012, *Volumen Extraordinario (2)*, pp. 335-366.

Valdez del Álamo, *Palace of Mind. The Cloister of Silos and Spanish Sculpture of the Twelfth Century*, Turnhout, Belgium, 2012.

Galicia

Actas del Simposio Internacional sobre "O Pórtico da Gloria e a arte do seu tempo" (Santiago de Compostela 2-8 octubre de 1988), A Coruña, 1991.

Compostela y Europa. La historia de Diego Gelmírez, ed. Manuel Castiñeiras, Skira-Xuntade Galicia, Milán, 2010.

Carrero Santamaría, Eduardo, *Las catedrales de Galicia durante la Edad Media. Claustros y entorno urbano*, Fundación Pedro Barrié de la Maza, A Coruña, 2005.

Conant, Kenneth John, *Arquitectura románica de la Catedral de Santiago de Compostela*, COAG, Santiago, 1983 (1ª ed. Cambridge, Mass., 1926)

Profano y pagano en el arte gallego, eds. Manuel Antonio Castiñeiras González, Fátima Díez Platas, Santiago, 2003 (Semata 14, 2002).

Pórtico de la Gloria

Castiñeiras, Manuel, *El Pórtico de la Gloria*, Madrid: San Pablo, [1999]. ISBN 84-285-2155-7.

Castiñeiras, Manuel, "El Maestro Mateo o la unidad de las artes", en *Maestros del Románico en el Camino de Santiago*, Aguilar de Campoo, 2010, pp. 189-239.

Castiñeiras, Manuel, "La iglesia del Paraíso: el Pórtico de la Gloria como puerta del Cielo", en *Maestro Mateo en el Museo del Prado*, Madrid, 2017, p. 53-86.

Castiñeiras, Manuel, 213. "O Pórtico da Gloria na encrucillada da arte: Santiago psicopompos e as portas do Alén", *Encrucillada*, 214, novembro-décembro 2019, pp. 41-62.

Moralejo, Serafín, "El 1 de abril de 1188. Marco histórico y contexto litúrgico en la obra del Pórtico de la Gloria", en *El Pórtico de la Gloria. Música, arte y pensamiento*, Santiago de Compostela, 1988, pp. 19-36.

Moralejo, Serafín, "Le Porche de la Gloire de la cathédrale de Compostelle: problèmes de sources et d'interprétation", Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa, 16, 1985, pp. 92-116.

Moralejo, Serafín, "El Pórtico de la Gloria", *FMR, Edición española, Ebrisa Franco María Ricci*, 3/1993, N. 21, pp. 28-46.

Prado-Vilar, Francisco., "Stupor et mirabilia: el imaginario escatológico del Maestro Mateo en el Pórtico de la Gloria", *El Románico y sus mundos imaginarios*, Aguilar de Campoo, 2014, pp. 161-204.

Yarza, Joaquín, *Maestro Mateo. El Pórtico de la Gloria*, Editorial: Alianza Editorial - Ediciones Cero Ocho, 1984.

Websites

- *Beatus de Saint-Sever*: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52505441p.image>
- *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, Eugène Viollet-le-Duc, 1856 (http://fr.wikisource.org/wiki/Dictionnaire_raisonn%C3%A9_de_l%E2%80%99architecture_fran%C3%A7ais)
- Visita virtual a la catedral de Santiago (<http://www.catedraldesantiago.es/visita/visitavirtualcatedral.htm?catpres>)
- *Art Medieval* (www.artmedieval.net) (Dani Latorre). Fotografies i descripcions d'edificis romànics de diferents regions d'Espanya, Portugal i Catalunya
- *Amigos del Románico (AdR)* (www.amigosdelromano.org): Inventari romànic, notícies i articles d'opinió.
- *Romànic Aragonés* (Antonio García Omedes) (www.romanicoaragones.com)
- Medieval Feminist Forum: <http://ir.uiowa.edu/mff/>
- Romànic espanyol i del Sud de França. (Antonio García Omedes) (www.arquivoltas.com)
- *La frontera del Duero* (Antonio Tejedor de Miguel) (www.lafronteradelduero.com)..
- Web del castell de Loarre (Antonio García Omedes) (www.castillodeloarre.org)
- www.claustro.com, Juan Antonio Olañeta, web amb catàleg de crismos i altres catàlegs iconogràfics, claustres i galeries porticades.